

УДК 159.9475:37.015.- 051

**РОЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ
У ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ**

Потапчук Л. В.

У статті розглядаються теоретичні підходи до проблеми вивчення професійної мотивації сучасного вчителя. Особливу увагу приділено вивченню мотиваційних чинників особистості, які визначають пріори-

тетну сферу в процесі професійної діяльності вчителя. Показано, що ключовими регуляторами професійної мотивації сучасного вчителя є: значущість та престиж професії, можливість працювати творчо, задоволеність діяльністю.

Ключові слова: особистість, мотивація, комунікативність, толерантність, емпатійність, творчість.

В статье рассматриваются теоретические подходы к проблеме изучения профессиональной мотивации современного педагога. Особое внимание уделяется изучению мотивационных аспектов личности, которые определяют приоритетную сферу в процессе профессиональной деятельности учителя. Показано, что ключевыми регуляторами профессиональной мотивации современного учителя является: престиж профессии, возможность творчески работать, удовлетворенность педагогической деятельностью.

Ключевые слова: личность, мотивация, коммуникативность, толерантность, эмпатия, творчество.

The theoretical approaches to the problem of learning the professional motivation of the modern teacher are examined in the article. The special attention is paid to the learning motivation qualities of personality, which determine, a priority sphere in the process of professional activity of the teacher are examined in the article. It is showed, that the main thing, which regulates the professional motivation of the modern teacher is the value and the prestige of the professional, the possibility to work creative and to be satisfied by the pedagogical activity.

Keywords: personality, values, communicativeness, tolerance, empathy, creation.

Постановка наукової проблеми та її значення. Розвиток соціально активної особистості є ключовою проблемою сучасного суспільства. Її функції полягають в розвитку соціально-орієнтованого фахівця, що володіє способами ефективної взаємодії, і несе в своїй свідомості цілісний образ своєї професії. Грунтуючись на цінностях, особистість визначає свою життєву позицію, визначає тип світогляду, стиль її взаємовідносин з соціальним оточенням. Отже, ключовим стає система мотивів, що визначає актуальність, науково-прикладну та соціальну значущість проведеного дослідження.

Мета статті – теоретичне обґрунтування проблеми визначення професійної мотивації; розробка й проведення експериментально-діагностичного дослідження мотиваційних регуляторів професійної діяльності вчителя.

Аналіз останніх досліджень з даної проблеми. У психології існують дослідження з цієї проблеми. Досліджуються шляхи і способи формування життєвих орієнтацій, психологічні аспекти стратегії життя та життєвого успіху, професійного зростання (К. Абульханова-Славська

ка, Є. Головаха, О. Донченко, Т. Титаренко та ін.), життєво-стильова концепція особистості (Ж. Вірна), психологічні механізми професійного самовизначення особистості (В. Байметов, М. Гінзбург та ін.). Водночас, як зазначають дослідники проблема професійної мотивації у діяльності педагога вивчена недостатньо.

Виклад основного матеріалу й об'рунтування отриманих результатів дослідження. Стрімкі зміни соціально-політичного та економічного характеру, що відбуваються в нашій країні, ставлять нові вимоги до професії вчителя, як основної рушійної сили створення нової системи освіти. Демократизація та гуманізація освіти різко підвищили вимоги до самосвідомості вчителя, рівня його професіоналізму.

Професійне становлення особистості – це складне й багатогранне явище. В ньому можна виділити такі процеси, як наявність професійних якостей, які відповідають вимогам, що висуває професія, а також розвиток професійної культури, на якому професійні якості вже сформовані. Водночас професійне становлення – це її якість, що характеризується становленням суб'єктності, свободи особистісного "Я", індивідуальної своєрідності особистісних професійних якостей.

Професійне становлення фахівця ґрунтується на його громадському та особистісному досвіді. Важливе значення при цьому має розвиток і збагачення його уявлень про себе як професіонала.

В.Татенко підкреслює найперше, що характерне для справжнього професіонала, – це зануреність і захопаність у свою справу, почуття професійної гордості, професійна самоідентифікація, а мотив діяльності має відповідати самій цій діяльності. Професіонал володіє інформацією про відповідну сферу діяльності, а також про все, що функціонально пов'язане з нею. У межах своєї компетенції професіонал знає, що і як робити. Проте виявляє свою компетентність насамперед у розв'язанні творчих завдань, що мають проблемний характер, потребують нових підходів та оригінальних рішень. Чим більше креативності, тим вищий рівень компетентності. Адже саме у творчому процесі розкриваються глибинні закони існування суцього. Крім того, компетентність і креативність роблять його неформальним лідером у професійному середовищі. Професіонал не був би професіоналом, якби не міг захистити себе, виявляючи рішучість, а де потрібно дипломатичність. Отже, професіонал уміє долати як внутрішні, так і зовнішні перешкоди на своєму шляху [11].

Професіоналом бути складно. Щоб утриматися на досягнутому рівні та рухатися вперед, людина повинна адекватно оцінювати свої інтелектуальні, вольові ресурси, мати адекватні самооцінку і рівень домагань. Цікаво, що професіонал органічно поєднує в собі високий

рівень домагань, високу самооцінку з високою вимогливістю до себе і до всього, що стосується значущої для нього справи. Він завжди конструктивний і спрямований на розв'язання конкретної професійної проблеми.

Загалом професії визначаються через форми діяльності, що історично склалися як необхідні суспільству, для виконання яких людина повинна мати певну суму знань, навичок, відповідні здібності та професійно важливі якості. Небезпідставно ми стверджуємо: "Учитель – це творець найскладнішого, що є у природі – нової людської особистості", що зобов'язує його з підвищеною відповідальністю ставитися до себе, об'єктивно оцінювати власні можливості, мати значущі для даної професії якості до яких відносять педагогічну ерудицію, педагогічне цілепокладання, педагогічну інтуїцію, педагогічну імпровізацію, спостережливість, оптимізм, педагогічне передбачення та інші якості. Центральною характеристикою професійно значущих особливостей є самооцінка, образ "Я", рівень домагань, спрямованість особистості [7].

Феномен професійно-педагогічної спрямованості психологи трактують як систему особистісних якостей, які визначають стійке усвідомлення, активно-дійове ставлення до педагогічної праці як професійно значущу якість особистості вчителя.

З погляду М. І. Дяченко і Л. О. Кендибовича – "це розуміння і внутрішнє сприйняття мети завдань професійної діяльності, її інтересів, настанов, переконань, що характеризуються стійкістю, домінуванням суспільних або вузько особистісних мотивів, далекою або близькою перспективою" [3].

Професійну спрямованість вчителя ми розглядаємо як психологічне утворення, що характеризується усвідомленими особистістю домінуючими професійними мотивами, які визначають стійке, тривале активно-дійове, позитивне ставлення особистості до виконуваної діяльності, що забезпечує ефективність вирішення виховних, освітніх та розвиваючих завдань навчально-виховного процесу. Не можна заперечувати і той факт, що професійна спрямованість може бути детермінованою внутрішніми особливостями суб'єкта, його установками та інтересами.

Саме інтерес до діяльності посідає значне місце у структурі психологічної спрямованості, виступає важливим її компонентом. На підвищення рівня популярності, значущості, престижу педагогічної професії спрямована теорія компенсації С. Мерліна. Суть її полягає в тому, що непривабливість професії за тими чи іншими параметрами (висока нервова напруга, низька зарплата) може бути компенсована параметрами більш високого рівня (любов'ю до дітей, почуттям відповідальності, наявністю професійної зацікавленості).

Можна виділити три рівні педагогічної спрямованості залежно від часу виникнення інтересу до професії педагога, а також змісту мотивів самовизначення. Наприклад, підвищений інтерес з дитинства до професії педагога, активна громадська робота, захоплення окремими предметами можуть характеризувати найвищий рівень педагогічної спрямованості. За таких обставин професія вчителя – покликання. Середній рівень педагогічної спрямованості характеризується захопленням професією педагога у старших класах. У такому разі навчання за фахом – це результат захоплення педагогікою. Показником низького рівня є інтерес до багатьох предметів або вибір вузу за порадою батьків.

Таким чином, свідомий вибір професії вчителя відбувається з орієнтацією особистості на наявні в неї соціальні цінності, а також з тим, наскільки вона відповідає нахилам і здібностям людини.

Актуальність теоретичних і практичних питань науково обґрунтованого управління процесом формування особистості вчителя потребує дослідження розвитку професійної мотивації.

За твердженням авторів [1; 2; 4; 5; 9], професійна мотивація займає важливе місце в структурі особистості та, зокрема, у професійно-педагогічній діяльності. Поведінка та діяльність вчителя спонукається спрямованістю і регулюється сукупністю мотивів, що складають його мотиваційну сферу. Вагомим компонентом у структурі мотивації є результативність поведінки і діяльності. Високо мотивований вчитель більше задоволений реалізацією свого рівня домагань, що відображається у процесі своєї діяльності. Результативна мотиваційна настанова відіграє організуючу роль у детермінації його діяльності. Результатом діяльності виступає задоволеність власною професійною роботою та безпосередньо організацією, з якою пов'язаний певний вид діяльності. Результативність пов'язана з рівнем активності поведінки, спрямованої на певну діяльність.

Результативний компонент мотивації пов'язаний з усвідомленням далеких перспектив і з оцінкою життєдіяльності на певному етапі. Якщо високо мотивовані вчителі пов'язують свою професійну діяльність з перспективами зростання, а життя у складних умовах сучасності оцінюють більш-менш оптимістично, то низько мотивовані вчителі пригнічені безперспективністю професійної роботи, негативною оцінкою рівня життя та песимістичним прогнозами.

Отже, професійна спрямованість синтезує в собі все різноманіття мотиваційних і функціональних властивостей особистості, тому в контексті професійного становлення вона виступає як основна структурна сила і значеннєвий центр особистого професійного росту.

У зв'язку з тим, що в процесі професійної діяльності мотиваційна структура зазнає помітних змін, а це істотно впливає на якість робо-

ти вчителя, ми вважаємо, що одним з пріоритетних напрямків є вивчення мотиваційної сфери вчителя та мотиваційних компонентів у процесі його професійної діяльності. Саме це було покладено в основу нашого дослідження, у якому взяли участь 80 респондентів. Усі досліджувані вчителі з вищою освітою та з різним стажем роботи.

Оскільки мотивація професійної діяльності педагога тісно пов'язана з такими показниками ставлення до професійної діяльності, як задоволеність нею, активність щодо професійного зростання та ціннісне ставлення до професійної діяльності, тому на початковому етапі дослідження ми виявляли задоволеність вчителем своєю професією та роботою. Крім того, на цьому етапі була дана можливість вчителям оцінити свою професійну мотивацію за методикою "Вивчення задоволеності учителем своєю професією", розробленою Н.В. Журіним та Е.П. Ільїним, та методикою "Діагностика самооцінки професійної педагогічної мотивації", адаптованою Н.П. Фетискіним.

Отримані результати засвідчили, що високий рівень задоволеності своєю професією не спостерігався у жодній групі респондентів. Порівнюючи результати за шкалою "задоволеність" та "незадоволеність", бачимо, що в досліджуваних зі стажем до п'яти років переважає низький рівень задоволеності, а в досліджуваних зі стажем більше п'яти років – середній рівень (табл. 1.)

Таблиця 1

Задоволеність професією

Стаж роботи	Рівень	Задоволеність	Незадоволеність
0–5 років	високий	0	0
	середній	11,8	10,1
	низький	18,2	15,2
5–10 років	високий	0	0
	середній	17,9	0
	низький	16,1	10,7

Отже, ці дані говорять про те, що в молодих учителів нерідко ідеалізовані уявлення про професійну діяльність, у них зафіксована звичка діяти в іншій системі цінностей і дій. Це заважає безболісно пройти етап адаптації до шкільних вимог. Молодому педагогу важко уявити реальні труднощі професійної діяльності, і це стає випробуванням його професійної відповідальності. Професійна свідомість молодих вчителів, нездатність до рефлексивного ставлення до подій, виконання своїх професійних обов'язків, зводить педагогічну діяльність до формального наслідування шаблонів або до часткового визнання і виконання професійних функцій.

Учитель зі стажем більше п'яти років є більш включеним у професійну діяльність цілісно з усіма своїми особистісними характеристиками. Рівень сформованості їх професійних умінь і навичок залежить від спрямованості особистості та системи цінностей.

Таким чином, із збільшенням професійно-педагогічного стажу, хоча задоволеність ще на низькому і середньому рівнях, але зникає незадоволеність. Це зумовлюється тим, що у педагогів з професійним стажем більше п'яти років існує вже своя система роботи – це продумане використання сукупності взаємних типів і видів навчальних занять, змісту, форм і методів навчання і виховання. Ця система постійно вдосконалюється, оновлюється й, можливо, змінюється на іншу якісно вищого рівня, а можливо на іншу концептуальну орієнтацію, зумовлену соціальними потребами й новітніми досягненнями педагогічних наук.

Вивчення самооцінки професійно-педагогічної мотивації показало, що у молодих вчителів спостерігається яскраво виражений високий рівень за шкалою "показна зацікавленість" та середній рівень за шкалою "епізодична зацікавленість". Результати вибірки вчителів зі стажем більше п'яти років виявили, що показна зацікавленість залишається на високому рівні, але з'являється високий показник за шкалою "функціональний інтерес", "професійна потреба" (табл. 2).

Таблиця 2

Самооцінка професійно-педагогічної мотивації

Стаж	Рівень	Проф. потреба	Проф. інтерес	Допитливість	Показна зацікавленість	Епізодична зацікавленість	Байдужість
0–5 років	високий	8	8	10	14	10	10
	середній	6	6	6	6	10	8
	низький	6	6	4	0	0	2
5–10 років	високий	12	14	10	16	8	4
	середній	2	4	10	4	12	12
	низький	2	2	0	0	0	4

Ці результати свідчать про низьку мотивованість молодих учителів, оскільки одним із чинників мотивації їх педагогічної діяльності є рівень соціально-педагогічної адаптованості особистості. Невміння протистояти труднощам, нездатність долати перешкоди та досягти високої мети, показна та епізодична зацікавленість, знижує мотивованість професійно-педагогічної діяльності. Мотивація професійної діяльності тісно пов'язана з соціально-психологічною ситуацією педагога, яка відображає рівень його напруження або комфортності. Отже, молоді низькомотивовані вчителі відчувають значно більше психічне напруження в педагогічній роботі, ніж педагоги з значно більшим стажем роботи.

У вчителів з великим стажем професійно-педагогічна спостерігається підвищення мотивації. Це зумовлено вищим рівнем психічного благополуччя, соціально-психологічної адаптованості, гнучкості, соціально-психологічною стабільністю особистості, спрямованістю на само актуалізацію, розкриття власного та творчого потенціалу.

Високо мотивовані педагоги більше задоволені реалізацією свого рівня домагань, що відображається у процесах його діяльності. Результативна мотиваційна настанова відіграє організаційну роль у детермінації діяльності вчителя. Результативність високої мотивації пов'язана з рівнем активності поведінки спрямованої на певну діяльність як кінцевий її результат (створення власних програм, курсів, методик).

Одним з найбільш значущих психологічних факторів в структурі мотивації вчителя є професійна спрямованість. Основою професійно-педагогічної спрямованості виступає система ціннісних ставлень до педагогічної діяльності, закріплена в професійно-ціннісних орієнтаціях. За методикою "Діагностика спрямованості особистості" Б. Басса було встановлено, що більшість досліджуваних учителів спрямовані на спілкування у своїй професійній діяльності, оскільки мають високий показник за відповідною шкалою. Це свідчить про постійне прагнення за будь-яких умов підтримувати стосунки з учнями, колегами, орієнтація на спільну працю.

За результатами діагностики соціально-психологічних установок у 72% досліджуваних чітко виявлена установка спрямована на альтруїзм. Це пов'язано з тим, що специфіка педагогічної діяльності не допускає до появи егоїстичного впливу на різні компоненти професійно-педагогічної діяльності. Але у 12% молодих вчителів зі стажем менше п'яти років переважає установка на процес діяльності. Ця установка, на нашу думку, формується у педагогів тому, що молодий вчитель вважає вищим рівнем своєї роботи те, як він демонструє свою ерудицію, як методично правильно проводить урок, але вони ще не зовсім усвідомлюють, що його знання мають смисл тільки тоді, коли ці знання засвоєні учнями і стали їх досягненням.

У 16% досліджуваних зі стажем більше п'яти років чітко виражений показник за шкалою "установка на процес і результат діяльності". Це свідчить про те, що вони чітко приймають, трансформують і реалізують цілі та систему педагогічної діяльності. Це пов'язано з успішним здійсненням своєї діяльності в постійно змінних умовах соціального життя, постійним удосконаленням майстерності, аналіз і самоаналіз своєї діяльності.

За результатами методики "Діагностика структури мотивів трудової діяльності" Т. Л. Бадаєва у молодих вчителів виявлені високі

показники за шкалами "значущість професії", "вид трудової діяльності", "відносини з колегами", "потреба у спілкуванні і колективній діяльності", "задоволеність роботою". Не влаштовує молодих педагогів "розмір заробітної праці", "ставлення адміністрації до праці педагогів", "реалізація індивідуальних здібностей". У більш досвідчених вчителів переважають показники задоволеності за усіма шкалами крім "розмір заробітної платні", "ставлення адміністрації до праці та відпочинку працівників". Вони також не задоволені престижем своєї роботи (табл. 3).

Таблиця 3

Мотиви трудової діяльності (у %)

Стаж	Значущість професії	Престиж професії	Вид трудової діяльності	Організація праці	Сан.-гігієн. умови	Розмір зароб. плати	Можливість підв. кваліф.	Ставл. адмін. до роб. і відп.	Відносини з колегами	Потреба у спілк. і діял.	Потреба в реал. здібн.	Можливість творч. в роб.	Задоволеність роботою
0-5	26.4	19.7	31.9	18.3	12.1	10.2	6.3	8.4	17.1	26.1	1.6	19.4	47.8
0-10	29.1	21.2	30.6	19.1	16.3	4.3	5.9	3.1	19.7	21.9	9.4	21.6	41.4

Таким чином, ми бачимо, що у професійній діяльності вчителя неабияку роль відіграє професійна мотивація, яка включає відносно самостійний вид внутрішньої діяльності, спрямованої на прийняття і засвоєння зовнішніх нормативних вимог особистості педагога, а також сукупність спонукань і умов, що детермінують, спрямовують і реалізують процес діяльності педагога.

Кількість мотивів, що активізують і спрямовують діяльність вчителя, визначає загальний рівень мотивації. Показниками, що є необхідними у професійному становленні вчителя, можна вважати такі: інтерес до змісту діяльності, самооцінювання, рівень домагань, самореалізація, соціальні очікування, престиж педагогічної професії, перспектива професійного зростання.

Наше дослідження показало, що у процесі професійної діяльності мотиваційна структура зазнає певних змін. А також ми виявили, що існує зв'язок структури мотивації педагога з такими показниками, як ставлення до професійної діяльності, задоволення нею, активність щодо професійного зростання та ціннісне ставлення до роботи. Усе це складає відповідний рівень професійності вчителя. Таким чином, вивчення професійної мотивації вчителя показує, що цей процес є відпов-

ідальним. Він стає основою професіоналізації особистості, формує професійно-ціннісні орієнтації, власну педагогічну концепцію, що спрямовує всю систему його професійної діяльності. На нашу думку, це той високий рівень, що дозволяє вчителю продуктивно і якісно вирішувати професійні завдання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодалев А.А. Мотивы поведения и деятельности / А.А. Бодалев. – М., 2002. – 423 с.
2. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 508 с.
3. Кендыбович Л.А. Психология высшей школы / Л.А. Кендыбович, М.И. Дьяченко. – М., 2000. – 187 с.
4. Леонтьев Д.А. Современная психология мотивации / Д.А. Леонтьев. – М., 2002. – 268 с.
5. Никитина Н.Н. Основы профессионально-педагогической деятельности / Н.Н. Никитина. – М., 2002. – 288 с.
6. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование / Абрахам Маслоу ; пер. с англ. ; предисл. Г.А. Балла. – К.-Донецк : Институт психологии АПН Украины, 1994. – 52 с.
7. Потапчук Л.В. Психологічні особливості професійної мотивації особистості / Л.В. Потапчук // Професійна психологія: методологія, методи та практика / за заг. ред. Ж. П. Вірної. – Луцьк, 2008. – С. 112-126.
8. Татенко В. Психологічні ознаки професіоналізму / В. Татенко // Психологічні перспективи : зб. статей ВДУ ім. Лесі Українки, Інститут соціальної і політичної психології АПН України. – Луцьк, 2003. – С. 161-166.
9. Семіченко В.А. Психологічна структура педагогічної діяльності : навч. посіб. / В.А. Семіченко, В.С. Заслуженюк. – К. : ВПЦ "Київ. Ун-т", 2000. – 217 с.
10. Шадриков В.Д. Введение в психологию: Мотивация поведения / В.Д. Шадриков. – М. : Логос, 2001. – 135 с.